

دانشگاه پیام نور

دانشکده علوم انسانی

مرکز تهران جنوب

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

گروه الهیات و معارف اسلامی

موضوع:

بررسی قاعده عسر و حرج در سقط درمانی

استاد راهنما:

دکتر قاسم جعفری

استاد مشاور:

دکتر علی رضا پوربافرانی

نگارش:

کیهان دربازی

بهمن ماه ۱۴۰۰

تعهد نامه اصالت پایان نامه

اینجانب کیهان دربازی دانشجوی ورودی سال ۹۸ مقطع کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی گواهی می‌نمایم چنانچه در پایان نامه خود از فکر، ایده و نوشته دیگری بهره گرفته‌ام با نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم منبع و ماخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده‌ام. بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول دیگران نباشد ب عهده خویش می‌دانم و جوابگوی آن خواهم بود.

نام و نام خانوادگی دانشجو

تاریخ و امضاء

اینجانب کیهان دربازی دانشجوی ورودی سال ۹۸ مقطع کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی گواهی می‌نمایم چنانچه براساس مطالب پایان نامه خود اقدام به انتشار مقاله، کتاب، و ... نمایم ضمن مطلع نمودن استاد راهنما، با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله، کتاب و ... و به صورت مشترک و با ذکر نام استاد راهنما مبادرت نمایم.

نام و نام خانوادگی دانشجو

تاریخ و امضاء

کلیه حقوق مادی به دست آمده از نتایج مطالعات، آزمایشات و نوآوری ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه پیام نور می‌باشد.

بهمن ماه ۱۴۰۰

تقدیم به:

خدایی که آفرید

جهان، انسان، عقل، علم، معرفت و عشق را

و به کسانی که عشقشان را در وجودم دمید

تقدیم به آنان که وجودم جز مدیه وجودشان نیست

پدر و مادر عزیزم

پاسکزاری

پاس و ستایش مرخداى راجل و جلاله که آثار قدرت او بر چهره‌ی روز روشن، تابان است و انوار حکمت او در دل شب تار، در فشان.
آفریدگاری که خویش را به ما شناساند و درهای علم را بر ما گشود و عمری و فرصتی عطا فرمود تا بدان، بنده ضعیف خویش طریق علم و معرفت
یازماید.

استاد راهنا و مشاور آقایان قاسم جعفری و علی رضا پوربافرانی

شماره‌شنایی بخش تاریکی جان، ستید و ظلمت اندیشه را نور می‌بخشد. چگونه پاس گویم مهربانی و لطف شما را که سرشار از عشق و یقین است.
چگونه پاس گویم تاثیر علم آموزی شما را که چراغ روشن هدایت را بر کلبه‌ی محترم وجودم فروزان ساخته‌اید. آری در مقابل این همه عظمت و
سکوه مرانه توان پاس است و نه کلام و صف.

همچنین از پدر و مادر عزیز، دلسوز و مهربانم که آرامش روحی و آسایش فکری فراهم نمودند تا با حمایت‌های همه‌جانبه در محیطی مطلوب، مراتب
تحصیلی و نیرپایان نامه درسی را به نحو احسن به اتمام برسانم؛ پاسکزاری می‌نایم.

و در نهایت از همه عزیزان و دوستانی که در راستای این پایان نامه بنده‌ی حقیر رایاری کردند، پاسکزارم.

چکیده:

یکی از پراهمیت‌ترین قواعد مطرح شده در فقه قاعده عسر و حرج می‌باشد. قاعده عسر و حرج بسیار کاربردی و راهگشاست به طوری که این قاعده در احکام، خانواده، سقط‌جنین و حتی پزشکی مورد استفاده قرار می‌گیرد. برای قاعده عسر و حرج به دلایل چهارگانه، یعنی کتاب و سنت و عقل و اجماع استناد شده است. مسئله سقط‌جنین تنها یک مسئله پزشکی نیست، بلکه در بیشتر کشورهای جهان اهمیت فوق‌العاده‌ای در مسائل فردی، اجتماعی و غیره دارا می‌باشد و به همین علت مورد توجه دولت‌ها قرار گرفته است. سقط‌جنین انواع گوناگونی دارد اما آنچه در این پژوهش مورد مطالعه قرار گرفته است سقط درمانی و ارتباط آن با قاعده فقهی عسر و حرج است. لذا این تحقیق با هدف مروری تدوین گردیده و به بررسی و تحلیل و نقد مبانی فقهی قاعده عسر و حرج و تأثیر آن در سقط درمانی پرداخته است. اگر می‌خواهیم سقط‌جنین به‌طور صحیح انجام گیرد و هیچ‌گونه عذاب وجدانی برای هریک از والدین و پزشک معالج در پی نداشته باشد، باید سقط‌جنین با تأیید یک گروه از پزشکان حاذق صورت گیرد تا همه جوانب انسانی، اخلاقی و پزشکی مدنظر قرار گیرد. در مورد مسئله سقط جنین حرمت سقط‌جنین و وجوب تن دادن مادر به مرگ خویش قطعاً حرج است. لذا با قاعده عسر و حرج، حکم حرمت برداشته می‌شود.

کلمات کلیدی:

عسر و حرج، سقط‌جنین، فقه، حقوق

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول: مقدمه	
۱- مقدمه	۱۱
۱-۱- بیان مسئله	۱۲
۱-۲- مروری بر پژوهش‌های انجام‌شده	۱۳
۱-۳- اهداف پژوهش	۱۵
۱-۴- مراحل و روش تحقیق	۱۶
فصل دوم: واژه‌شناسی و مفهوم‌شناسی (عسر و حرج)	
۲-۱- تعریف لغوی عسر و حرج	۱۹
۲-۲- تعریف اصطلاحی عسر و حرج	۲۰
۲-۲-۱- از دیدگاه فقها	۲۰
۲-۲-۲- از دیدگاه حقوق دانان	۲۰
۲-۲-۳- مفهوم‌شناسی تحقیقی عسر و حرج	۲۱
۲-۲-۴- مفهوم‌شناسی عسر و حرج در شرع از طریق واری‌کاربردها	۲۲
۲-۲-۵- وحدت یا عدم وحدت نر شارع با عرف و لغت در تفسیر این دو واژه	۲۲
۲-۲-۶- دلایل قاعده عسر و حرج	۲۶
۲-۲-۶-۱- کتاب	۲۶
۲-۲-۶-۱-۱- تحلیل و بررسی آیات قران کریم درباره‌ی عسر و حرج	۲۷
۲-۲-۶-۲- سنت	۳۳
۲-۲-۶-۳- عقل	۳۴
۲-۲-۶-۴- اجماع	۳۶

۳۶.....	۷-۲-۲- حرج شخصی یا نوعی
۳۷.....	۸-۲-۲- بررسی انواع حرج
۳۹.....	۹-۲-۲- محدوده قاعده عسر و حرج
۳۹.....	۱۰-۲-۲- رابطه عسر و حرج
۴۱.....	۱۱-۲-۲- تشخیص عسر و حرج
۴۲.....	۱۲-۲-۲- ادله جواز سقط جنین
۴۲.....	۳-۲- سقط جنین
۴۲.....	۴-۲- تعریف سقط جنین
۴۲.....	۱-۴-۲- سقط جنین از نظر لغوی
۴۳.....	۲-۴-۲- سقط جنین در اصطلاح پزشکی
۴۴.....	۳-۴-۲- سقط جنین در اصطلاح فقهی
۴۵.....	۵-۲- انواع سقط جنین
۴۵.....	۱-۵-۲- سقط جنین طبیعی
۴۵.....	۲-۵-۲- سقط جنین جنایی
۴۶.....	۳-۵-۲- سقط جنین طبی یا درمانی
۴۶.....	۴-۵-۲- تاریخچه سقط درمانی
۴۷.....	۱-۴-۵-۲- در ادیان و مذاهب
۴۷.....	۱-۱-۴-۵-۲- یهودیت
۴۷.....	۲-۱-۴-۵-۲- مسیحیت
۴۸.....	۳-۱-۴-۵-۲- اسلام
۵۰.....	۲-۴-۵-۲- در سیر قانون گذاری ایران

- ۵۰..... ۲-۵-۴-۱- قبل از انقلاب اسلامی
- ۵۲..... ۲-۵-۴-۲- بعد از انقلاب اسلامی
- ۵۶..... ۲-۵-۵- شرایط سقط درمانی
- ۵۶..... ۲-۵-۱- رضایت مادر
- ۵۷..... ۲-۵-۲- تشخیص سه پزشک متخصص و تایید سازمان پزشکی قانونی
- ۵۸..... ۲-۵-۳- سقط درمانی قبل از دمیدن روح
- ۵۸..... ۲-۵-۴- لزوم حفظ حیات یا سلامت مادر یا جلوگیری از تولد جنین ناقص الخلقه
- ۶۰..... ۲-۶- جایگاه قاعده عسر و حرج در موارد سقط جنین
- ۶۰..... ۲-۶-۱- سقط جنین در جهت حفظ سلامتی مادر
- ۶۲..... ۲-۶-۱- دیدگاه فقه امامیه
- ۷۰..... ۲-۶-۱-۲- سقط جنین به دلیل ناهنجاری‌های جنینی
- ۷۲..... ۲-۶-۱-۲- تعریف ناهنجاری‌های جنینی
- ۷۳..... ۲-۶-۱-۲-۱- فقه امامیه

فصل سوم: بحث و نتیجه‌گیری

- ۷۹..... ۳-۱- نتیجه‌گیری کلی
- ۸۲..... ۳-۵- پیشنهادهایی برای کارهای آینده
- ۸۳..... منابع و مآخذ

فصل اول:

مقدمه

۱ - مقدمه

سقط جنین موضوعی است که در جوامع مختلف با ادیان و مذاهب گوناگون اهمیت دارد و مورد بررسی قرار می‌گیرد اما در دین مبین اسلام با جزئیات بیشتری تحلیل و بررسی شده است. سقط جنین به دلایل مذهبی و اجتماعی، در بیشتر کشورها ممنوع می‌باشد. امروزه کشورهای مختلف دنیا در مورد مسئله سقط جنین تصمیمات گوناگونی گرفته و ابلاغ کرده‌اند، گروهی از آن‌ها سقط جنین را به طور کامل پذیرفته‌اند و آن را مجاز می‌دانند و برخی دیگر از کشورها در شرایط خاصی سقط جنین را مجاز دانسته و در شرایط ضروری می‌توانند اقدام به سقط جنین کنند. در فقه اسلامی با مسئله سقط جنین به طور جدی برخورد می‌شود و سقط جنین جایز نمی‌باشد اما در صورت وجود شرایط خاص فقه اسلامی سقط جنین را مجاز بیان می‌کند که بعضی از این موارد عبارت‌اند از،

(۱) حفظ زندگی مادر زمانی که بیرون نیاوردن جنین از رحم او، جانش را به خطر بیندازد (۲) جلوگیری از تولد نوزاد دارای نقص عضو و ناهنجاری‌های گوناگون (نمازی‌فر و همکاران، ۱۳۹۰)

حرمت سقط جنین از احکام اولیه و قطعی است که بیشتر منابع مانند کتاب‌ها و سنت به آن اشاره کرده‌اند؛ اما مسئله سقط جنین مانند هر حکم ابتدایی دیگری، در صورت وجود عناوین ثانویه، قابل تغییر می‌باشد و امکان جواز سقط برای آن وجود دارد. عناوین ثانویه مانند عسر و حرج از عناوینی است که در شرایط خاص موجب تغییر حرام بودن سقط جنین می‌شود. در شرایطی که ادامه بارداری باعث مرگ مادر بشود یا به سلامتی او آسیب برساند و نیز در مواردی که ممکن است جنین دچار ناهنجاری باشد و به صورت ناقص به دنیا بیاید طبق قاعده عسر و حرج می‌توان جنین را سقط کرد و سقط آن حرام نمی‌باشد (فاضل مهر، علی، ۲۰۱۷).

مطالب این پژوهش در سه فصل مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در فصل اول این پایان‌نامه بعد از بیان مقدمه به بررسی بیان مسئله، پیشینه پژوهش و اهداف پژوهش پرداخته شده است. فصل دوم کلیاتی در مورد سقط جنین، سقط درمانی و قاعده عسر و حرج بیان شده است و در فصل سوم این پژوهش به بحث و نتیجه‌گیری پرداخته می‌شود.

۱-۱- بیان مسئله

فرزند هنگامی که در رحم مادر است، جنین نامیده می‌شود که شروع آن ابتدای بارداری و انتهای آن لحظه قبل از تولد می‌باشد. سقط جنین از نظر پزشکی عبارت است از «زایمان قبل از تولد حقیقی نوزاد یا تولد جنینی که دارای شرایط مناسب برای زنده ماندن نباشد» در مورد سقط جنین عوامل گوناگونی مؤثر است که باعث به وجود آمدن دیدگاه‌ها و نظریاتی متفاوتی در رد و تأیید آن در جوامع مختلف شده است. به‌طور کلی سه نظریه پیرامون سقط جنین وجود دارد.

۱- تئوری آزاد مطلق: طرفداران این تئوری معتقدند که سقط جنین بدون هیچ قید و شرطی آزاد بوده و در هر زمانی می‌توان جنین را از بین برد.

۲- تئوری ممنوعیت مطلق: حامیان این تئوری، کاملاً مخالف سقط جنین بوده و تحت هیچ شرایطی سقط جنین را مجاز نمی‌دانند. این نظریه بیشتر در حکومت‌های باستانی مورد تأیید بوده است.

۳- تئوری آزادی نسبی: این دیدگاه میانه دو دیدگاه قبلی قرار دارد. از نظر طرفداران این دیدگاه، سقط جنین در عین حال که ممنوع و جرم است، در شرایط خاصی مجاز شمرده می‌شود. به

اعتقاد این گروه در مراحل رشد جنین زمانی وجود دارد که می‌توان جواز سقط را صادر کرد که بیشتر تحت عنوان سقط درمانی مطرح خواهد شد. سقط درمانی که از آن به پایان رساندن بارداری به منظور حفظ زندگی و تندرستی مادر و قبل از توانایی یافتن زندگی جنین در خارج از بدن مادر تعبیر شده است، باین حال برخی سقط‌جنین به دلیل ناهنجاری را نیز سقط درمانی می‌دانند (اشرفی، منصور، ۱۳۶۷).

۱-۲- مروری بر پژوهش‌های انجام‌شده

دکتر سید محمدهادی قبولی درافشان و همکاران در سال ۱۳۹۶ پژوهشی در راستای تشخیص عسر و حرج انجام دادند. در این پژوهش، نویسندگان تلاش کرده‌اند که با جمع میان نظرات موجود، معیاری دوگانه را برای تشخیص عسر و حرج ارائه کنند؛ که بر اساس آن، صدق عرفی یا احراز تحقق عسر و حرج در مورد یک شخص معین برای تحقق آن کافی است؛ بنابراین واضح است که عرف هرزمانی بازمان دیگر تفاوت دارد و در نتیجه باگذشت زمان، مصادیق جدیدی از عسر و حرج پدید خواهد آمد. نکته مهمی که باید در تشخیص عسر و حرج به آن توجه داشت، مراجعه و استفاده از دانش و تجربه متخصصان هر موضوع است تا بتوان چارچوب منظم و مناسبی را برای تشخیص عسر و حرج در هر مورد به دست آورد (قبولی درافشان و همکاران، ۲۰۱۷).

در سال ۱۳۹۹ در مطالعه‌ای عسر و حرج به‌عنوان مبنایی برای طلاق قضایی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفت. هدف اصلی در این تحقیق تحلیل مبنای طلاق قضایی می‌باشد تا اشکالات و نواقص آن بررسی شود. لذا مبنای طلاق قضایی باید به‌گونه‌ای باشد که از سویی مطابق ادله شرعی و حمایت از حقوق زن و از سوی دیگر، بنیان خانواده را تا حدودی در نظر داشته باشد. با تأمل در ادله

نفی عسر و حرج و نیز نظرات فقهی و تفسیری، این نتیجه حاصل شد که عسر و حرج یک قاعده عام نیست، بلکه بیشتر توجیهی برای احکام می‌باشد. همچنین اعمال آن در حوزه خانواده بیشتر منجر به افزایش طلاق در جامعه می‌شود که هم با ادله شرعی و هم با سیاست‌های اجتماعی مغایر است. لذا با توجه به لزوم حمایت از زوجه، لزوم تطابق این حمایت با ادله شرعی و نیز حمایت در پرتو اصل استحکام خانواده، الزام شوهر به ایفای وظایف زناشویی و اعمال قاعده الحاکم ولی الممتنع مناسب‌تر می‌باشد (باریکو و همکاران، ۲۰۲۱).

قواعد فقیه، موسوی بجنوردی، آیت‌الله سید محمد، نویسنده در این کتاب قاعده عسر و حرج را مورد بررسی قرار داده و مدارک و شواهد مربوط به این قاعده را بیان نموده است و با توجه به این مدارک و مستندات خداوند رحمان و رحیم در دین مقدس اسلام حکم حرجی تشریح نکرده و از ناحیه هر حکمی که حرج و استیصال و مشقت لازم آید با توجه به این مستندات این حکم منفی و از صفحه تشریح خارج گشته است؛ برپایه مطالب ذکر شده در این کتاب تلاش بر بهبود شناخت هر چه بیشتر قاعده عسر و حرج به‌عنوان یکی از موجبات جواز سقط جنین را داریم (بجنوردی، سید محمد، ۲۰۰۵).

در رساله فقهی حقوقی، محمدی همدانی، سقط جنین را در کشورهای مختلف اعم از غرب و کشورهای اسلامی مورد بررسی قرار داده و سپس تاریخچه سقط را در ادیان مختلف و اسلام و به‌ویژه ایران ذکر کرده است و در پی پاسخ دادن به این سؤال است که معیار دمیدن روح از نظر فقهی چیست و در مورد مصادیق مجاز سقط به‌طور مختصر در مورد اسقاط جنین ناشی از زنا و سقط جنین‌های اضافی و سقط جنین براساس مشکلات اقتصادی و اجتماعی که موجب عسر و حرج

شده را بررسی کرده و نظریه‌های فقها را در این زمینه ذکر کرده است (محمدی همدانی، اصغر، ۱۳۹۰)

در مطالعه ای که توسط سعید دستگیری و همکارانش انجام شد وقوع ناهنجاری‌های مادرزادی و قاعده عسر و حرج مورد مطالعه و بررسی قرار گرفت. هدف مطالعه‌ی حاضر آن است که مصداق‌های قاعده‌ی عسر و حرج در وقوع ناهنجاری‌های مادرزادی و اختلالات ژنتیکی را توضیح و نشان دهد که براساس قوانین جاری کشور می‌توان از تعداد بیشتری از این بیماری‌ها پیشگیری نمود. در این مطالعه داده‌های اختصاصی مربوط به بیماری به‌صورت میدانی به دست آمد و طبق قواعد فقهی ارزیابی شد و مورد تحلیل قرار گرفت (دستگیری و همکاران، ۱۳۹۹)

محمدحسین بیات قاعده عسر و حرج را براساس آیات و روایات در تحقیق خود مورد بررسی قرار داد. او در این پژوهش افکار منفی در مورد دین اسلام را بررسی کرده و براساس آیات قرآن کریم دلایل محکمی برخلاف نظرات دشمنان اسلام بیان می‌کند. برخلاف تبلیغات سایر مذاهب و نژاد پرستان یهودی و مسیحی و حتی سایر دین‌ها، آیین مقدس اسلام نه سختگیر بوده و نه جنگ طلب می‌باشد، بلکه همه‌ی آموزه‌های این دین به نفع مؤمنان قرار داده شده است. اسلام دینی است که خدای مهربان آن هیچ‌گونه سختی و گرفتاری برای پیروانش تعیین نفرموده است و هرکجا که سختی و مشقتی برای بندگان پیش می‌آمده براساس قواعد متعدد از جمله قاعده عسر و حرج سختی‌ها را کنار گذاشته است (بیات، محمدحسین، ۲۰۱۲).

۱-۳- اهداف پژوهش

در این پژوهش اهداف گوناگونی را دنبال می‌کنیم، از جمله اینکه سقط درمانی چیست؟ شرایط انجام سقط درمانی کدام است؟ فقیهان در مورد این مسئله چه نظراتی دارند؟ تاثیر قاعده عسر و حرج در سقط درمانی چه میزان است؟ و

۱-۴- مراحل و روش تحقیق

روش تحقیق مانند اغلب رشته‌های علوم انسانی و با توجه به نظری بودن موضوع آن، توصیفی و تحلیلی می‌باشد و با استفاده از روش کتابخانه‌ای مراحل تحقیق دنبال می‌شود. ابتدا براساس مطالعات اولیه و استفاده از مشاوره اساتید ارجمند، روش تحقیق تهیه شده و براساس آن، کتاب‌ها و مقالات در زمینه موضوع شناسایی و تهیه گردیده، بعد از آن با استفاده از فیش‌برداری مطالب مورد نیاز و قابل استفاده در تحقیق، از بین منابع گردآوری شده و استخراج گشته و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد.

فصل دوم:

واژه شناسی و مفهوم شناسی

(عسر و حرج و سقط درمانی)

عسر در لغت به معنای سختی و دشواری می‌باشد و در مقابل کلمه یسر به معنای آسانی قرار دارد و حرج به معنای گناه و در روایات به معنای مشقت بکار رفته است و در اصطلاح عسر و حرج عبارت است از عناوینی که راه یافتن آن‌ها در موضوع احکام تکلیفی الزامی، باعث می‌شود تا الزام و تکلیف ناشی از حکم از مکلفین مبرا شود.

در بررسی رابطه میان عسر و حرج، گروهی رابطه میان عسر و حرج را عموم و خصوص مطلق بیان می‌کنند. از نظر این عالمان، حرج شدیدتر از عسر است، به این معنا که هر مشقت و حرجی عسر است، ولی بر عکس آن یعنی هر عسری سختی باشد درست نمی‌باشد. اما به نظر می‌رسد که رابطه میان عسر و حرج، مساوی است نه عموم و خصوص مطلق، زیرا هر عملی که انسان را به تنگنا و ضیق اندازد، دشوار و سخت هم هست و برعکس، هر کاری که انجام آن برای انسان سخت و دشوار باشد، موجب تنگنا و اعمال فشار بر او نیز می‌شود. به علاوه معادله تعیین مصداق عسر و حرج، عرف است که مطابق آن هر کاری که موجب حرج و تنگنا باشد، عسر و دشواری نیز به حساب می‌آید. بر همین مبنا اکثر فقیهان عسر و حرج را به این صورت تعریف کرده‌اند: "عسر و حرج آن است که مستلزم مشقت شدیدی باشد و مردم از روی عادت نتوانند آن را تحمل کنند" (قاسمی، محمدعلی، ۲۰۰۸).

برخی از حقوق‌دانان عسر و حرج را یک قاعده حقوقی به حساب می‌آورند: قواعد حقوقی، به دلیل ذات خاص خود، به سوی عدالت تمایل دارند، اما عدالت مفهومی عام و تغییر پذیر است، گاه اجرای عدالت نوعی، که حکم نخست موضوع است در برخی از شرایط با انصاف در تقابل و اجرای آن دشوار است. پس برای تعدیل احکام نخستین حقوقی، قواعدی برقرار شده است تا جانب انصاف

رعایت شده باشد. مانند قاعده عسر و حرج که اجرای حکم مشکل را از موضوع حذف نموده و حکم دیگری به جای آن در نظر می‌گیرد (محقق داماد، سید مصطفی، ۱۳۸۱).

۲-۱- تعریف لغوی عسر و حرج

در فرهنگ لغت دهخدا واژگان عسر و حرج به صعّب، تنگ، دشواری، بدخویی، مشکل و سخت شدن روزگار ترجمه گردیده است که در مقابل کلمه یسر به قرار دارد (دهخدا، علی اکبر، ۱۳۴۲). در زبان عربی بیان شده است که واژه عسر، ضد واژه یسر بوده و به معنای ضیق، شدت و صعوبت است. جوهری می‌گوید: العسرُ نقيضُ اليسر: عسر برخلاف یسر است.

عسر مصدر بوده و به معنای دشوار شدن، دشواری، تنگی، سختی و تنگدستی به کار برده می‌شود. اسم مصدر عسر، عسرت به همان معنای تنگی، سختی و دشواری است. به این صورت، معنای عسر عبارت است از صعوبت، مشقت و شدت که در زبان فارسی از آن به دشواری و سختی تعبیر می‌شود (عمید، حسن، ۱۳۷۴).

در فرهنگ لغت، واژه حرج به صورت ضیق، تنگی، گناه و حرام تعبیر شده است. بیان کرده اند که واژه حرج در حالت کلی به معنای اجتماع و انبوهی از اشیاء می‌باشد، به گونه‌ایی که باعث سختی و تنگی میان آن اشیاء بشود. در تاج العروس حرج به صورت مکانی تنگ، مکانی پر از درختان انبوه، گناه، حرام، تختی که در آن افراد بیمار را عمل می‌کنند، چهارچوب‌های که میت را بر آن قرار داده و جابه‌جا می‌کنند، ترجمه شده است.

حرج به فتح حاء و راء، اسم مصدر و در فرهنگ‌های لغت در معانی ضیق، تنگی، تنگنا، گناه و حرام

به‌کاررفته است (قاسمی، محمدعلی، ۲۰۰۸).

۲-۲- تعریف اصطلاحی عسر و حرج

۲-۲-۱- از دیدگاه فقها

عسر و حرج از دسته‌ی قواعد ثانویه‌ای می‌باشد که در تمام ابعاد و فروع فقهی براحکام و قوانین شرعی تاثیر گذار می‌باشد، در نتیجه قاعده عسر و حرج از قواعد بسیار پر اهمیت فقهی می‌باشد که در میانه روی و تکامل قوانین شرعی نقشی اساسی دارد؛ بنابراین در تعبیر این قاعده می‌توان بیان کرد هرگاه در اثر اجرای احکام اولیه مشقتی غیر قابل تحمل ایجاد گردد، آن تکلیف از عهده‌ی افراد برداشته می‌شود. بنا بر عقیده تعدادی از فقیهان (آیت اله آصف محسنی، آیت الله منتظری، آیت الله فاضل لنکرانی و غیره) عسر و حرج اگر به گونه‌ای باشد که به وجود آورنده مشقت شدید باشد به صورتی که مردم نتوانند آن را تحمل کنند آن تکلیف از عهده‌ی آن‌ها ساقط می‌باشد. به موجب این قاعده تکالیف و احکامی که سبب ایجاد عسر و حرج برای مکلف شوند به طور کلی نفی می‌شوند (فاضل مهر، علی؛ ۲۰۱۷).

۲-۲-۲- از دیدگاه حقوق دانان

در نظر بعضی از حقوق دانان قاعده عسر و حرج به وجود آورنده تعداد زیادی از احکام ثانویه می‌باشد؛ بنابراین هرگاه اجرای احکام اولیه برای افراد باعث ایجاد سختی و دشواری تحمل ناپذیری گردد قاعده فقهی عسر و حرج در آن احکام اعتدال را برقرار می‌کند. در تأیید این قاعده گفته شده است که بر اساس عقل تکالیف باید در حد توان اشخاص باشد نه خارج از توان و تحمل وی. زیرا سختگیری‌های بیهوده واکنش‌های نامطلوب و مضر را به وجود می‌آورد، که باعث تقویت